

Tomasz Polkowski

Program PRIDE w Stanach Zjednoczonych i w Polsce

Jak wynika z badania przeprowadzonego przez Towarzystwo NASZ DOM program PRIDE jest najczęściej stosowanym programem przygotowującym rodziny zastępcze i adopcyjne w Polsce.¹ Program ten powstał w Stanach Zjednoczonych i jest rekomendowany przez Child Welfare League of America, najbardziej prestiżową organizację zrzeszającą działaczy, praktyków i naukowców z dziedziny pomocy dziecku i rodzinie. W Polsce jest licencjonowany przez Towarzystwo NASZ DOM, które od 1999 roku prowadzi szkolenia dla trenerów programu, którzy potem prowadzą szkolenia dla kandydatów na rodziny zastępcze i adopcyjne (jak również dla funkcjonujących rodzin zastępczych) w ponad 150 ośrodkach adopcyjnych i powiatowych centrach pomocy rodzinie. Jednocześnie program ten podlega sporadycznej krytyce związanej z jego pochodzeniem („co może dobrego przynieść z Ameryki?”) lub rzekomym niedostosowaniem do aktualnych potrzeb i zdobyczy nauki. Niedawno rozpowszechniana była nawet opinia, że program PRIDE jest już przestarzały nawet w Stanach Zjednoczonych. Czy krytyka taka jest uzasadniona? Czy program PRIDE w wersji polskiej jest jeszcze programem amerykańskim? Do jakiego stopnia rozwinął się ten program w Polsce? Jakie są rezultaty jego realizacji w poszczególnych ośrodkach? Czy zaspokaja on potrzeby rodzin i dzieci?

Program PRIDE w Stanach Zjednoczonych – Ocena efektywności

W Stanach Zjednoczonych rodziny zastępcze zapewniają pomoc trzem czwartym dzieci, które znajdują się pod opieką państwa, tj. około 360 000 dzieci. Zgodnie z amerykańską „Ustawą o adopcji i bezpiecznych rodzinach” z 1997 roku rodziny zastępcze mają zapewnić środowisko, w którym uniknąć będzie można dalszych przypadków zaniedbywania lub złego traktowania dzieci, zapewnić właściwy rozwój dzieci w związkach opartych na więziach emocjonalnych, i, co najważniejsze, zapewnić realizację stałego planu pomocy nie tylko dziecku, ale i jego rodzinie naturalnej. Ustawa ta potwierdziła na poziomie federalnym wcześniejsze regulacje stanowe mówiące o obowiązku szkolenia kandydatów na opiekunów zastępczych, licencjonowania rodzin zastępczych (kandydaci muszą wypełnić standardy dotyczące zarówno wiedzy i gotowości psycho-fizycznej, jak i w zakresie warunków mieszkaniowych i materialnych). Ponadto ustawa mówi o konieczności stałego podnoszenia kwalifikacji, jak również o miejscu rodzin zastępczych w skoordynowanym systemie pomocy dzieciom i ich rodzinom naturalnym.

W 2001 roku Schlonsky i Berrick² przeprowadzili badanie efektywności rodzin zastępczych w kontekście ustawowych wymogów szkolenia, licencjonowania, wsparcia i monitorowania rodzin zastępczych. Jak wynika z tych badań, od amerykańskich rodzin zastępczych, poza wymogiem zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa, zaspakajania potrzeb edukacyjnych, zdrowotnych, jak również zaspakajania potrzeby więzi i wzmacniania relacji z rodziną naturalną, wymaga się więcej niż od rodzin naturalnych. Powodem tych wyższych wymagań jest założenie przyjęcia przez rodziny zastępcze odpowiedzialności za „cudze” dzieci. Właśnie dlatego skonkretyzowanie wymagań wobec opiekunów zastępczych stało się tak istotne dla uniwersytetów amerykańskich, władz stanowych i federalnych. Amerykanie wyszli z założenia, że skoro mają od rodzin zastępczych dużo wymagać, skoro istnieje system licencjonowania tych rodzin – musi również istnieć precyzyjny system warunków, które rodziny zastępcze muszą spełnić. W ten sposób powstał system standardów rekomendowanych przez Departament Zdrowia i Służb Społecznych, którego autorem „zbiorowym” są naukowcy związani z Child Welfare

¹ PRIDE: Rodzinna opieka zastępcza / Adopcja, polska adaptacja: Tomasz Polkowski, wydanie II poprawione, Towarzystwo NASZ DOM 2006

² Schlonsky, A.R., Berrick, J.D. *Assessing and promoting quality in kin and non kin foster care*, Social Services Review 75 - 2001

League of America.³ W pracach nad standardami duży udział miała Eileen Pasztor, która w 1985 roku pierwsza ogłosiła postulat, że usługa rodzinnej opieki zastępczej powinna być częścią „stałego planu”⁴ (*permanency planning*), czyli konieczności dojścia do stałego rozwiązania (np. powrotu do rodziny naturalnej lub znalezienia rodziny adopcyjnej) w krótkim czasie po „wejściu” dziecka do systemu. W ślad za postulatami Eileen Pasztor w ustawodawstwie amerykańskim pojawił się wymóg ustalenia stałego rozwiązania najpóźniej w 12 miesięcy po odebraniu dziecka rodzicom. Sądy mają obowiązek dokonania wtedy „przesłuchania na okoliczność stałego rozwiązania”. Zapada wtedy decyzja, czy rodzice spełnili wymogi postawione przez służby pomocy rodzinie i czy dziecko może wrócić z rodziny zastępczej do własnego domu. Jeśli rodzina naturalna nadal nie spełnia podstawowych wymogów sąd decyduje o innym „stałym rozwiązaniu” – rodzinie adopcyjnej, lub długoterminowej rodzinie zastępczej (gdy nie ma kandydatów do adopcji). Od lat dziewięćdziesiątych ustawodawstwo amerykańskie coraz bardziej konsekwentnie chce przeciwdziałać długiemu „dryfowaniu” dzieci w systemie rodzinnej opieki zastępczej bez planu, który dałby dzieciom poczucie bezpieczeństwa i stałości.

W konsekwencji wprowadzania standardów i nowych przepisów stanowych i federalnych nastąpił gwałtowny rozwój programów rekrutacji, szkolenia i wsparcia dla różnych form rodzin zastępczych. Powstał wtedy pierwszy stosowany na skalę federalną program MAPP (Model Approach to Partnership and Parenting)⁵. Po zaangażowaniu do szerszej pracy środowisk uniwersyteckich, w tym szczególnie Uniwersytetu Illinois (na zamówienie władz stanowych) powstała kolejna, znacznie rozszerzona i usystematyzowana wersja MAPP – czyli Program PRIDE: Rodzinna Opieka zastępcza / Adopcja (Rok 1993). Kilka lat później Narodowa Komisja Rodzinnej Opieki Zastępczej (*National Commission on Family Foster Care*) oraz CWLA ogłosiły standardy dotyczące programów przygotowujących rodziny zastępcze. Wśród nich znalazły się takie wymogi, jak:

- wszechstronny rozwój dziecka,
- więzi w rodzinie zastępczej,
- kluczowa rola rodziców naturalnych i krewnych w realizacji planu usługi,
- tolerancja dla „inności” środowisk, z których pochodzą dzieci
- praca nad efektami straty rodziny przez dziecko,
- praca zespołowa,
- dokładne określenie roli rodziny zastępczej w realizacji planu usługi.

W ten sposób każdy program, który miał uzyskać rekomendacje na poziomie federalnym, musiał być nie tylko poprawny merytorycznie, ale również skorelowany z listą wymogów wobec kandydatów na rodziny zastępcze. W ten sposób powstała słynna lista pięciu kategorii opiekuńczo-wychowawczych PRIDE – umiejętności związane z opieką i zapewnieniem bezpieczeństwa, zaspakajanie potrzeb rozwojowych, wzmacnianie więzi z rodziną naturalną, wzmacnianie trwałych, pozytywnych związków oraz praca w profesjonalnych zespołach. Kilka lat później powstał Program Casey Family, w którym wyróżniono aż osiem kategorii kompetencji:

1. Zapewnienie bezpiecznego i wspierającego środowiska.
2. Zaspakajanie potrzeb rozwojowych
3. Wspieranie przez rodziców zastępczych pracy z rodziną naturalną.
4. Promowanie stałych rozwiązań, realizacja celów długoterminowych.
5. Partnerstwo, praca zespołowa.
6. Praca nad własnym rozwojem, życie rodzinne.
7. Stały rozwój rodziny zastępczej.

³ Child Welfare League of America, *Standards of Excellence for Family Foster Care Services*, publikowane corocznie

⁴ Pasztor Eileen, *Permanency planning and foster parenting*, Children and Youth Services Review, 7 - 1985

⁵ Pasztor Eileen, *MAPP Program Guidebook*, Atlanta, Child Welfare Institute 1987

8. Zaspakajanie potrzeb kulturalnych dziecka.

Wszystkie pomysły na standardy i kategorie kompetencji podejmowane były nie dla akademickiego dyskursu, ale po to, by programy przygotowywania rodzin zastępczych były konkretne i przygotowywały do konkretnych umiejętności i czynności. I tu właśnie jest najmocniejsza strona metodyki Programu PRIDE: Zawiera on bardzo konkretne i jednocześnie szczegółowe narzędzie ewaluacji zdolności kandydatów do przyjęcia roli rodziny zastępczej lub adopcyjnej. Narzędziem tym jest analiza mocnych stron i potrzeb rodziny kandydatów w oparciu o wielopunktową klasyfikację potrzeb zarówno rodziny, jak i dziecka. Tak obiektywnego narzędzia nie posiadał dotąd żaden program. Narzędzie to, wraz z praktycznym dla trenerów programu i kandydatów „Planem rozwoju rodziny”, jest najbardziej istotnym elementem Programu PRIDE i jego największą „zdobyczą” metodyczną. Pozwala na odejście od subiektywnych „ocen” stosowanych dotąd we wszystkich krajach (w Polsce szczególnie) przy kwalifikowaniu rodzin zastępczych. Tak jak sama zawartość merytoryczna amerykańskiej wersji PRIDE pozostawia wiele do życzenia, to możliwość doprowadzenia do obiektywnej decyzji opartej na konkretnych przesłankach – jest tym elementem programu, na którym inne programy już tylko mogły się wzorować.

Wspólne badanie efektywności programów przygotowujących rodziny zastępcze przeprowadzone pod przewodnictwem Cheryl Buehler przez Uniwersytet North Carolina i Uniwersytet Tennessee obejmowało dwanaście kryteriów, które są kompilacją kategorii umiejętności PRIDE i ośmiu kompetencji CFP:

1. Zapewnienie bezpieczeństwa i bezpiecznego środowiska.
2. Akceptacja i więź.
3. Zapewnianie rozwoju edukacyjnego.
4. Zaspakajanie potrzeb z zakresu zdrowia fizycznego i psychicznego.
5. Rozwój społeczny i emocjonalny
6. Respektowanie tożsamości dziecka i jego rodziny i zaspakajanie potrzeb kulturowych.
7. Czynne uczestnictwo w realizacji „stałego rozwiązania”.
8. Pomoc dziecku w przeżyciu straty.
9. Stały rozwój umiejętności rodziny zastępczej.
10. Opieranie wymogów stawianych rodzinom zastępczym na analizie rozwoju osobowego i życia rodzinnego rodziny zastępczej.
11. Wzmacnianie więzi między dziećmi a ich rodzinami.
12. Praca zespołowa.

W badaniu każdy z powyższych kryteriów stanowił punkt odniesienia. Spróbujemy dokonać pobieżnej analizy również w odniesieniu do polskiej wersji Programu PRIDE. Najpierw jednak należy przypomnieć, czym polski program PRIDE różni się od pierwowzoru.

Polska wersja Programu PRIDE: Rodzinna opieka zastępcza / Adopcja.

Do Polski Program PRIDE trafił w roku 1999, kiedy Towarzystwo NASZ DOM wykupiło od CWLA licencję i rozpoczęło pierwsze szkolenie trenerskie. Już w trakcie pierwszego szkolenia uczestnicy dostrzegli zarówno mocne strony tego programu, jak i słabe punkty. Wśród mocnych stron na pewno można wymienić oparcie się na doświadczeniach kandydatów i przekładanie własnych doświadczeń przy pomocy ćwiczeń na przeżycia dzieci i ich rodzin. Wielu uczestników podkreślało, że PRIDE uczy empatii, patrzenia na świat oczami dzieci i przez pryzmat ich potrzeb. Urozmaicenie programu, ciekawe ćwiczenia, praktyczność treści – to wszystko z pewnością plusy PRIDE. Do słabych stron zaliczyć można było zbyt dużą amerykańskość programu, chropawy język pierwszego tłumaczenia i brak wielu treści odpowiadających potrzebom dzieci w Polsce, gdzie większość dzieci trafiających do rodzin zastępczych wciąż ma doświadczenia z opieki instytucjonalnej.

Od tego czasu Program PRIDE podlegał stałej, gruntownej adaptacji do Polskich potrzeb i warunków. Już pierwszy wydrukowany w roku 2003 Podręcznik PRIDE znacznie różnił się od pierwowzoru. Adaptacji dokonał Tomasz Polkowski włączając w nią wiele uwag i pomysłów polskich i słowackich grup trenerskich. W styczniu 2006 wyszła kolejna wersja podręcznika, wzbogacona o kolejne treści i jedną zupełnie nową sesję. W ten sposób PRIDE stał się naprawdę polski – jest w nim około 60 procent nowych treści w stosunku do oryginalnego podręcznika. Pozostał unikalny sposób kwalifikowania rodzin w oparciu o kategorie i podkategorie umiejętności, pozostał trzystopniowy sposób patrzenia na poszczególne tematy: od przeżyć własnych, przez uczucia dziecka aż po zastosowanie wniosków w sytuacji opieki zastępczej czy adopcyjnej. Pozostał oczywiście cały logiczny układ sesji, ponieważ sprzyja on stopniowemu „dojrzwaniu” rodziny do właściwej decyzji. Dodane zostało bardzo wiele ćwiczeń odnoszących się do specyficznych potrzeb dzieci z domów dziecka. Rozszerzono wiele sesji dotyczących więzi, poczucia wartości, dyscypliny. Ta ostatnia sesja w amerykańskiej wersji dotyczyła właściwie jedynie dylematu: Czy wolno stosować kary fizyczne. W polskiej wersji jest to zbiór ćwiczeń i wiadomości z zakresu tzw. efektywnej, pozytywnej dyscypliny. Najnowszy podręcznik zawiera również nową sesję dotyczącą komunikacji, a więc wyposaża rodziny adopcyjne i zastępcze w dużą i praktyczną wiedzę dotyczącą codziennych problemów związanych z wychowywaniem dzieci, które często nie miały wcześniej właściwych wzorców i nie wpajano im społecznie akceptowanych zasad. Jedyną wciąż wskazywaną słabością samego materiału PRIDE jest brak specjalnej sesji dotyczącej przygotowania dzieci naturalnych rodziny zastępczej do przyjęcia nowych „braci” czy „sióstr” do ich rodziny. Aczkolwiek, jeśli jest taka potrzeba (bo przecież nie w każdej grupie kandydatów taka potrzeba zaistnieje) trenerzy PRIDE mogą rozszerzyć sesję dotyczącą przygotowania rodziny na przyjęcie dziecka. Właściwie od sesji piątej poświęconej wzmocnieniu poczucia wartości i wzmocnieniu więzi rodzinnej, gdy kandydaci wykonują własną ekomapę, rozpoczyna się dokładne analizowanie własnego środowiska rodzinnego pod kątem przygotowania do istnego „trzęsienia ziemi”, jakim dla rodziny jest często przyjęcie nowego dziecka. Jeśli tylko materiał ten jest wykorzystany właściwie (a to zależy już tylko od jakości pracy trenerów), może on dla rodziny być dobrym polem analizy własnych motywacji, potrzeb i mocnych stron, jak również przeciwieństwa umiejętności. Jak jednak wynika z ankietowych badań wykonywanych przez Towarzystwo NASZ DOM, jakość szkolenia PRIDE w wielu ośrodkach pozostawia wiele do życzenia.

Spróbujmy jednak najpierw przeanalizować polski program PRIDE: Rodzinna opieka zastępcza / Adopcja przy pomocy kryteriów zastosowanych w badaniach przez Buehler oraz Schlonsky’ego i Berricka:

A. Zapewnienie bezpiecznego środowiska

Kryterium to dotyczy zapewnienia bezpieczeństwa psychicznego i fizycznego. Pod tym kątem PRIDE przygotowuje kandydatów wprowadzając tematy związane z potrzebami opiekuńczymi dziecka w różnych etapach rozwoju („Streszczenie wiedzy o etapach wzrostu i rozwoju dziecka” – Sesja 3). Ponadto niemal w każdej sesji mowa jest o zapewnieniu dziecku bezpiecznych warunków. Jest to również kluczowe założenie przy wspomnianym narzędziu kwalifikacyjnym PRIDE. Trenerzy programu powinni wypełniać tabele mocnych stron i potrzeb zwracając szczególną uwagę na następujące aspekty życia rodziny:

- ewentualne objawy przemocy w rodzinie
- ewentualne objawy zaniedbań
- dom lub mieszkanie, w którym do minimum ograniczono niebezpieczeństwo wypadków
- bezpieczne sąsiedztwo i szkoła; lub zastosowanie odpowiednich zabezpieczeń w przypadku zagrożeń

- środowisko gwarantujące bezpieczeństwo emocjonalne

Wszystkie powyższe warunki bezpieczeństwa dziecka mają uchronić dziecko przed jakimikolwiek nowymi doświadczeniami nadużyć lub zaniedbań. Wydaje się, że pod tym względem program PRIDE przy tak dokładnym kwestionariuszu mocnych stron i potrzeb oraz kilkukrotnych konsultacjach w domu kandydatów – zapewnia uzyskanie wielu istotnych informacji w tej dziedzinie. Pomocne są tu dodatkowe narzędzia, jak wykonanie genogramu, ekomapy oraz wypełnianie przez kandydatów tzw. „Książ Życia”, czyli kwestionariuszy odnoszących się do treści poszczególnych sesji.

Jak wykazują badania amerykańskie⁶ w rodzinach zastępczych w 22 procentach przypadków zdarzają się przypadki stosowania przemocy (chodzi głównie o przypadki stosowania kar cielesnych), przy czym w czterech procentach przypadków chodzi o ewidentne nadużycia wobec dzieci. Można się spodziewać, że w warunkach Polski, gdzie prawie 80 procent rodziców przyznaje się do stosowania przemocy wobec własnych dzieci, skala nadużyć może być wyższa niż w Stanach Zjednoczonych, gdzie o wychowaniu bez przemocy mówi się od dziesięcioleci a stosowanie jakichkolwiek kar fizycznych wobec dzieci w rodzinach zastępczych jest zakazane. Tym bardziej trenerzy PRIDE w naszym kraju powinni zwrócić uwagę na rzetelne przeprowadzenie sesji szóstej – dotyczącej pozytywnej dyscypliny. W całym ujęciu PRIDE istotny jest jeszcze jeden aspekt: Kandydaci przekonują się w różnego rodzaju sugestywnych ćwiczeniach, co dziecko zabrane z domu rodzinnego już mogło przejść i jaki wpływ na nie mogłaby mieć kolejna przemoc. Uczenie empatii to jedna z unikalnych cech metodyki PRIDE. Natomiast tak dokładnego kursu technik pozytywnej dyscypliny nie można znaleźć w żadnym innym znanym programie przygotowującym rodziny zastępcze i adopcyjne.

Innym aspektem jest fizyczne bezpieczeństwo mieszkania. Tu również badanie mocnych stron i potrzeb wykonywane przez trenerów w trakcie konsultacji domowych i na podstawie zebranych informacji, daje możliwość postawienia konkretnych wymagań badanej rodzinie. Na korzyść rodziny działa tu fakt, że samo określenie potrzeb w danej dziedzinie nie powoduje natychmiastowej dyskwalifikacji, ponieważ trenerzy zobowiązani są do uzgodnienia wraz z rodziną tzw. „Planu rozwoju rodziny”, czyli konkretnych działań, które muszą być podjęte, aby rodzina spełniła wymagane warunki i mogła wziąć pod opiekę dziecko.

Najmniej wymiernym wskaźnikiem będzie jednak bezpieczeństwo emocjonalne. Najnowsze badania psychologiczne przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują na rolę bezpieczeństwa emocjonalnego w procesie opanowywania przez dziecko wpływu wcześniejszych urazów psychicznych i emocjonalnych. Podkreślany jest tu szczególnie wpływ doświadczeń związanych ze złością dorosłych na odporność na stres.⁷ Ta nadwrażliwość na przejawy agresji słownej i fizycznej jest charakterystyczna dla dzieci, które były świadkami przemocy i nadużyć w rodzinie naturalnej. Dlatego właśnie na trenerach PRIDE oraz specjalistach wspomagających trenerów w kwalifikacji spoczywa ogromna odpowiedzialność sprawdzenia, czy w rodzinie kandydatów można zaobserwować napięcia emocjonalne między domownikami oraz jakie umiejętności radzenia sobie ze złością posiadają przyszli opiekunowie. Ważne jest również rozumienie zachowań dziecka, które zostanie umieszczone w rodzinie, jak również znajomość technik reagowania na ewentualne zachowania agresywne. Na wszystkie te aspekty kładzie się dużą uwagę w programie PRIDE – oczywiście znowu pod warunkiem, że jest on solidnie przeprowadzany.

⁶ patrz: www.ndas.cwla.org

⁷ Davies, P.T., *Child emotional security and interparental conflict*, Monographs of the Society for Research in Child Development, 67, 2002; Garbarino, J. *Pathways from childhood trauma to adolescent violence and delinquency*, Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma, 6 - 2002

B. Akceptacja i więzi.

Jednym z najważniejszych wskaźników pozytywnego rozwoju dziecka jest uczucie akceptacji, troski i świadomość więzi z opiekunami zastępczymi. Zarówno Shlonsky i Berrick, jak i inni badacze amerykańscy wskazują⁸, że dla dzieci w rodzinach zastępczych kluczowe jest poczucie akceptacji i troski opiekunów ze względu na traumatyczne poczucie odrzucenia przez własnych rodziców. Na ogromną rolę więzi w procesie terapeutycznym w rodzinie zastępczej wskazują również autorzy jednego z ważniejszych brytyjskich programów dla kandydatów na rodziny zastępcze: B. Ginsberg i C. Schaefer⁹. Wymóg ten jest wyjątkowo trudny dla polskich rodzin zastępczych ze względu na częste braki wzorców zachowania, jak również ograniczenia poprzednich więzi, których dzieci doświadczyły w domach rodzinnych lub domu dziecka. W programie PRIDE postulat zapewnienia więzi dzieciom w rodzinie zastępczej uzależnia się w pewnym stopniu od planu długoterminowego dotyczącego dziecka i jego rodziny. Jeśli jednak rodzina zastępcza ma być środowiskiem dziecka na dłuższy czas, wzmacnianie więzi z rodziną zastępczą jest jedną z pięciu podstawowych kategorii umiejętności wychowawczych PRIDE i kandydaci są do tej roli nieustannie przygotowywani. Jednym z warunków zdolności do wchodzenia w relacje emocjonalne z dzieckiem jest dla badaczy amerykańskich zdolność do tolerancji wobec inności dziecka, jego wymagań wobec nowych, często wyidealizowanych opiekunów, jak również wobec często rozczarowującego zachowania dziecka. Bardzo ważna jest pomoc dzieciom w radzeniu sobie z uczuciami dotyczącymi straty, jak również dobrymi i traumatycznymi wspomnieniami z pobytu w domu rodzinnym czy domu dziecka. Tu pomocnych jest wiele ćwiczeń programu PRIDE, w tym szczególnie bardzo dramatyczne sesje dotyczące więzi i straty.

Umiejętność tworzenia pozytywnego emocjonalnie środowiska dotyczy również umiejętności korzystania w tym zakresie z możliwości nawiązywania więzi przez dziecko z innymi członkami zarówno rodziny naturalnej, jak i zastępczej (dziadkowie, ciocie), ale również z innymi osobami dorosłymi (sąsiedzi, nauczyciele, rodzice rówieśników, trenerzy, duchowni itd.). Konieczność tego rodzaju więzi kandydaci na opiekunów zastępczych uświadamiają sobie analizując ekomapę, jak również ucząc się wyciągać wnioski na podstawie ekomapy do tworzenia celów krótko i długoterminowych pracy z dzieckiem i rodziną. Jest to ćwiczenie zawarte zarówno w sesji dotyczącej poczucia wartości i wzmacniania więzi rodzinnych, jak i w sesji dotyczącej przygotowania rodziny kandydatów do przyjęcia dziecka. Natomiast przygotowanie do akceptacji zachowań dziecka i odpowiednich reakcji na nie to z kolei zawartość sesji dotyczącej dyscypliny i nowej w polskiej wersji sesji na temat komunikacji.

Niektórzy polscy krytycy programu PRIDE, a także wywodzących się częściowo z tego programu metod pracy z dziećmi w domach dziecka, wskazują na tymczasowość rodziny zastępczej, której ustawowym zadaniem jest współdziałanie w naprawie rodziny naturalnej i pojednanie rodziny naturalnej. Jak więc można, pytają, „uzależniać” dziecko poprzez nawiązywanie więzi z dzieckiem? Wielu opiekunów prowadzących krótkoterminowe formy rodzin zastępczych doświadcza poczucia straty przy odchodzeniu dzieci do rodzin własnych lub zastępczych czy adopcyjnych. Jak wielka może być strata, gdy dziecko jest w rodzinie zastępczej dłużej? W tym dylemacie znów z pomocą przychodzi PRIDE, który uczy, że dziecko nie jest czymś, co można zawłaszczyć, ale jest osobą, która ma swoje potrzeby, marzenia, plany – a przyjaciele, bliskie osoby, jakimi powinni stać się opiekunowie zastępczy – mają pomóc mu te plany urzeczywistnić.

⁸ Patrz również Buehler, C., *Foster parent's perceptions of factors that promote or inhibit successful fostering*, *Qualitative Social Work*, 2 – 2003; Khaleque, A., *Perceived parental acceptance-rejection and psychological adjustment*, *Journal of Marriage and Family*, 64 - 2003

⁹ Schaefer, C.E., Briesmeister J.M., *Handbook of parent training: Parents as co-therapsts for children's behavioral problems*, Oxford: John Wiley & Sons, 1989i

Zarówno standardy amerykańskie, jak i wyniki badań, czy wreszcie program PRIDE są tu zgodne. Tego rodzaju pomocy nie da się udzielić „na sucho”, bez uczuć. Innym problemem jest konieczność terapeutycznego wsparcia rodzin zastępczych w radzeniu sobie z napięciami związanymi z emocjonalnymi więziami z dzieckiem, którego celem życiowym przecież najczęściej nie jest wieczne mieszkanie z opiekunami. Nauka uczuć jest jednak dziecku niezbędna, chociażby jako nauka prawidłowych relacji międzypersonalnych dla przyszłego, dorosłego życia.¹⁰

C. Zapewnienie rozwoju edukacyjnego

W Programie PRIDE umiejętność określenia stopnia rozwojowego dziecka, pomoc w kompensacji opóźnień, jak również umiejętność korzystania z zasobów dla rozwoju intelektualnego dziecka – to podstawowe umiejętności mieszczące się w kategorii „umiejętność zaspakajania potrzeb rozwojowych”. Dobrze przeprowadzony proces szkolenia i kwalifikowania rodziny obejmować będzie te dziedziny, łącznie z bardzo konkretnym wypełnieniem formularza mocnych stron i potrzeb rodziny kandydatów w tym zakresie. Zarówno doświadczenia polskich domów dziecka i rodzin zastępczych, jak i badania amerykańskie Shlonsky’ego i Berricka (op.cit.) przekonują o wielu zagrożeniach dla dzieci z rodzin zastępczych w dziedzinie rozwoju szkolnego, a przede wszystkim poczucia rówieśniczej akceptacji. Dzieci z często tak poważnymi brakami edukacyjnymi, społecznymi, a przede wszystkim – z tak niskim poczuciem wartości – muszą uzyskać ogromne wsparcie nie tylko merytoryczne, ale i emocjonalne, oparte na zrozumieniu sytuacji i adekwatnych wymaganiach wobec dziecka. Badania amerykańskie wskazują na gorsze wyniki szkolne dzieci z rodzin zastępczych, chociaż z pewnością nie są to tak uderzające wyniki badań, jak w przypadku badań nad możliwościami intelektualnymi dzieci przebywających w instytucjach - prezentowane przez angielskiego psychiatrę Kevina Browna¹¹. W tej materii nie wystarczy samo szkolenie zasadnicze PRIDE, w którym można jedynie przygotowywać opiekunów na trudności, które ich czekają – i radości, gdy uda się nadrobić zaległości a dziecko zacznie wierzyć we własny sukces. Tu potrzebne jest stałe wsparcie dla rodzin zastępczych, jak również możliwości korzystania z zasobów wsparcia oraz – zrozumienie nauczycieli. Ponadto wskazuje się na zależność między możliwościami intelektualnymi i wykształceniem opiekunów a możliwościami szkolnymi dzieci, jak również odwrotną zależność wykształcenia matek z problemami wychowawczymi (zachowaniem) dzieci. Wynika z tego, że opiekunowie, którzy sami mają niskie wykształcenie muszą poświęcić dużo więcej zaangażowania i czasu, aby ich podopieczni osiągnęli odpowiednie wyniki szkolne.¹² Umiejętność pomocy dzieciom w radzeniu sobie z problemami szkolnymi jest ważnym wymaganiem stawianym kandydatom na rodziny zastępcze, chociaż przyznać trzeba, że oprócz samego przygotowania „do problemu” program PRIDE nie proponuje potem konkretnych programów wspierających w tej dziedzinie istniejące rodziny zastępcze, a polski system pomocy społecznej ani system szkolny nie są dobrze przygotowane do zadań związanych z reedukacją i wzmacnianiem dzieci z opóźnieniami i niskim poczuciem wartości. Dlatego wciąż wiele spada na same rodziny zastępcze, które muszą borykać się z trudnym zadaniem opanowania fobii szkolnej i budzenia u dzieci aspiracji. Tu mniej istotny jest program przygotowujący rodziny, chociaż PRIDE na pewno budzi świadomość kandydatów w tej dziedzinie. Ważniejsza będzie odpowiedzialność ośrodka wspierającego

¹⁰ Spośród amerykańskich badaczy piszą na ten temat między innymi: op.cit. Buehler 2003, Rhodes, K., Orme, J.G. i Buehler, *A comparison of foster parents who quit, consider quitting, and plan to continue fostering*, Social Service Review 75 – 2001, Molin R., *Foster families and larger systems: Image and identity*, International Journal of Family Care, 6 -1994

¹¹ *Young Children in Institutional Care at Risk of Harm* Johnson et al. Trauma Violence Abuse.2006; 7: 34-60.

¹² Chase_landsdale, P.L., Gordon, R., Brooks-Gunn, J., Klebanov, P.K., *Neighbourhood and family influences on the intellectual and behavioral competence of pre-school and early school children in: Neighborhood poverty*, New York, Russel Sage Foundation 1997

rodzinę zastępczą – czy może i jest w stanie zapewnić rodzinom zastępczym odpowiednią pomoc.

D. Zaspakajanie potrzeb z zakresu zdrowia fizycznego i psychicznego.

a/ Zdrowie fizyczne.

Zarówno badania amerykańskie, jak i brytyjskie, jak również codzienna praktyka rodzin zastępczych w Polsce wskazują, że dzieci umieszczane w tych rodzinach (które wcześniej były w rodzinach naturalnych lub domach dziecka) mają dużo większe potrzeby zdrowotne, niż ich rówieśnicy z „normalnych” rodzin.¹³ Można przypuszczać, że z powodu kryzysu systemu opieki zdrowotnej i właściwie braku systemu profilaktyki kryzysu w rodzinie – dzieci w Polsce trafiają do rodzin zastępczych z jeszcze większymi zaniedbaniami w dziedzinie zdrowotnej, niż to się dzieje w Europie Zachodniej czy USA. Jak udowadnia Kevin Browne dzieci te są słabiej rozwinięte fizycznie, mają wiele nie zaleczonych dolegliwości, a w przypadku dzieci przebywających dłużej w instytucjach – ich mózgi wykazują mniejszą aktywność niż u przeciętnych dzieci. Rodziny zastępcze stają w związku z tym przed ogromnym zadaniem nadrobienia ogromnych zaległości, co, jak mówi Browne, jest możliwe do pewnego stopnia – w zależności od czasu pobytu dziecka w instytucji. Program PRIDE zawiera w sobie dużo informacji na temat potrzeb zdrowotnych dzieci, a kwestionariusz badania mocnych stron i potrzeb kandydatów obejmuje również wiedzę i umiejętności kandydatów w tym zakresie, jak również dotyczy umiejętności korzystania z zasobów w okolicy ich zamieszkania. Do jakiego stopnia rodzina zastępcza w Polsce będzie w stanie zaspokoić potrzeby zdrowotne dzieci zależy nie tylko od przygotowania w programie PRIDE, ale również od poziomu świadomości w tej dziedzinie, zasobów ekonomicznych rodziny, jak również od pomocy, jakiej udzielać będzie rodzinie zastępczej ośrodek wspomagający jej pracę. Ważnym elementem będzie również zdiagnozowanie genetycznych uwarunkowań zdrowotnych, w tym szczególnie ewentualnych syndromów poalkoholowych (np. FAS).

b/ Zdrowie psychiczne

Zgodnie z badaniami amerykańskimi około 40 procent dzieci znajdujących się pod opieką państwa przejawia zaburzenia zachowania.¹⁴ Brak jest badań na ten temat w Polsce, ale można przypuszczać, że proporcje te są co najmniej podobne, ponieważ trudno założyć, że nadużycia i zaniedbania wpływają inaczej akurat na dzieci amerykańskie. Według Stone i Stone¹⁵ trudności rodzin zastępczych w radzeniu sobie z problemami dzieci są główną przyczyną nieprzewidzianego planem rozwiązywania rodzin zastępczych. Podobnie dzieje się w Polsce, gdzie w domach dziecka obserwuje się obecnie wzrastającą tendencję „zwrotów” dzieci z rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka właśnie z powodu „niewłaściwego” zachowania dzieci. Dlatego właśnie polska wersja programu PRIDE tak wielki nacisk kładzie na umiejętności wychowawcze i komunikacyjne, co w wersji amerykańskiej programu zawarte było w niewielkim stopniu. Znowu jednak sam program przygotowujący rodziny zastępcze nie może gwarantować sukcesu. Należy pamiętać tu jeszcze o właściwym zdiagnozowaniu dziecka – aby rodzina wiedziała na jakie trudności powinna się przygotować. Ponadto istotne tu będzie stałe korzystanie

¹³ Patrz między innymi: Browne, K., *Early prediction and prevention of child abuse: a handbook*, Chichester: Wiley, 2002; Altshuler, S.J. & Gleeson, J.P., *Completing the evaluation triangle for the next century: Measuring child „well-being” in family foster care*, *Child Welfare* 78 – 1999; Chernoff, R., Combs-Orme, T., *Assesing the health status of children entering foster care*, *Pediatrics* 93 – 1994; Garland, A.F., Landsverk, J.L., *Type of maltreatment as a predictor of mental health service used for children in foster care*, *Child Abuse and Neglect*, 20 - 1996

¹⁴ Patrz Benedict, M.I., Zuravin, S., Somerfield, M. & Brandt, D., *The reported health and functioning of children maltreated while in family foster care*, *Child Abuse and Neglect*, 20- 1996

¹⁵ Stone, N.M., Stone, S.F., *The prediction of successful foster placement*. *Social Casework*, 64 - 1983

rodziny zastępczej z pomocy specjalistycznej, szkolenia doskonalące umiejętności opiekunów, jak również stałe wsparcie ośrodka odpowiedzialnego za daną rodzinę.

E. Rozwój społeczny i emocjonalny.

Jednym z najbardziej dramatycznych problemów dzieci trafiających do rodzin zastępczych jest zaburzenie poczucia tożsamości. Świadczą o tym zarówno badania amerykańskie¹⁶, brytyjskie (Browne), jak i doświadczenia polskich rodzin zastępczych (znowu brak w tej dziedzinie badań na gruncie polskim). Jest to, oprócz niskiego poczucia wartości, główna przyczyna opóźnień dziecka w sferze rozwoju społecznego. Prowadzi to do izolacji społecznej, zamykania się w świecie własnym lub grupie „podobnych” przypadków, jak również do braku wiary w możliwość sukcesu w przyszłości. Wynika z tego, że kompensacja opóźnień w tej dziedzinie powinna być ważnym zadaniem rodziny zastępczej. I znowu program PRIDE w unikalny sposób wskazuje na ten problem przygotowując rodzinę do zadań w tym zakresie. Co ważniejsze PRIDE nie prowadzi kandydatów metodą wykładową, ale poprzez ćwiczenia, w tym szczególnie tzw. Ćwiczenia równoległe”, w których kandydaci przechodzą przez różne poziomy odczuwania, od doświadczeń i uczuć własnych, przez pryzmat dziecka i rodziny naturalnej – do właściwych strategii pomocy dziecku. Umiejętności te będą szczególnie potrzebne rodzinom, które mają pod opieką dzieci nastoletnie. W każdym przypadku celem będzie pomoc dziecku w osiągnięciu osobowej autonomii, stabilnego obrazu własnego „ja”, poczucia kompetencji. Efektywność tej pomocy zależeć będzie od dwóch głównych czynników: dotychczasowych doświadczeń dziecka w rodzinie naturalnej i domu dziecka, jak również od zdolności rodziny do więzi emocjonalnych. Ponadto oczywiście potrzebna jest tu wiedza na temat etapów rozwoju psychospołecznego dzieci i młodzieży, oraz – jak zawsze – umiejętność pracy w zespole oraz korzystanie ze wsparcia zewnętrznego. Tylko przy spełnieniu tych warunków opiekunowie zastępczy lub adopcyjni będą w stanie pomóc dziecku rozwinąć umiejętności społeczne potrzebne w ich kontaktach z rówieśnikami, nauczycielami i innymi osobami w ich, miejmy nadzieję, poszerzającym się świecie relacji.

F. Respektowanie tożsamości dziecka i jego rodziny i zaspakajanie potrzeb kulturowych.

W badaniach amerykańskich z oczywistych powodów przywiązuje się dużą wagę do „kulturowej” tożsamości ze względu na fakt, że dzieci w rodzinach zastępczych to w znacznym procencie dzieci nieanglosaskie. W Polsce problem dzieci niepolskich jest wciąż marginalny, choć tendencje są wzrastające (patrz badania Marii Kolankiewicz¹⁷). Z pewnością jest potrzeba indywidualnego przygotowywania rodzin zastępczych, które decydują się na objęcie opieką dzieci niepolskich, w tym szczególnie pochodzących z obszaru innych kultur. W polskiej wersji programu PRIDE większą wagę przywiązuje się do „inności” pochodzenia społecznego dziecka, w tym do postulatu pełnej akceptacji dziecka w tej dziedzinie, wraz z koniecznością ograniczonych kompromisów rodziny zastępczej, która powinna w pewnym zakresie dostosować się do przyzwyczajzeń, tradycji i sposobu myślenia dziecka, aby proces dostosowywania do norm społecznych przebiegał stopniowo i bez zbędnego stresu dla podopiecznego. Ponadto ważna tu jest podkreślana wciąż w programie PRIDE kompetencja związana ze wzmacnianiem więzi z rodziną naturalną. Rodzina zastępcza, aby zaspokoić potrzeby dziecka, nie może stawiać się w pozycji przeciwstawienia czy konkurencji wobec świata rodziny naturalnej. Jest to bardzo trudne zadanie, wymagające nie tylko wiedzy, ale i głębokiego przekonania, że tylko w ten sposób można dziecku pomóc, lub, mówiąc językiem uczuć, właśnie tak powinny przejawiać się nasze więzi z dzieckiem.

¹⁶ Kools, S.M., *Adolescent identity development in foster care*, Family relations, 46 - 1997

¹⁷ Maria Kolankiewicz, *Dzieci cudzoziemskie bez opieki w Polsce*, Dzieci krzywdzone 12 - 2005

G. Czynne uczestnictwo w realizacji „stałego rozwiązania”.

W warunkach amerykańskich jak najszybsze ustalenie „stałego rozwiązania” (*permanency planning*) jest podstawowym założeniem opieki „poza domowej” (*out-of-home care*). Każda rodzina zastępcza działając w ramach zespołu profesjonalistów będzie współdziałać w ustaleniu, czy dziecko (kiedy i na jakich warunkach) będzie mogło powrócić do własnej rodziny, lub, jeśli to niemożliwe, czy dziecko ma poszukiwać rodziny adopcyjnej. Praktykowane jest również dużo częściej niż w Polsce przekształcanie rodziny zastępczej w rodzinę adopcyjną, ponieważ funkcja rodziny zastępczej postrzegana jest jako tymczasowa i zwykle czas pobytu dziecka w takiej rodzinie nie przekracza jednego roku (według danych CWLA przeciętny okres trwania rodziny zastępczej w USA to 6.2 miesiąca). Według danych AFCARS stałym rozwiązaniem dla dzieci w amerykańskich rodzinach zastępczych jest w 44 procentach pojednanie z rodziną naturalną, w 18 procentach adopcja, w 7 procentach opieka krewnych, w 5.5 procentach usamodzielnienie, w 7 procentach długoterminowa rodzina zastępcza. Dla prawie 19 procent nie ustalono w czasie badań stałego rozwiązania.¹⁸

W Polsce pojęcie „stałego rozwiązania” jest dopiero wprowadzane (patrz prace Walerii Stelmaszuk), natomiast w skutek braku koordynacji służb pomocy dziecku i rodzinie i procedur planowania usług i badania ich efektywności, rodzina zastępcza (poza przypadkami pogotowia rodzinnych) jest traktowana prawie zawsze jako stałe rozwiązanie, czyli to, co w USA występuje jedynie w siedmiu procentach – czyli długoterminowa rodzina zastępcza. Zmiana tych proporcji możliwa byłaby dopiero wtedy, gdyby nie tylko rodziny zastępcze, ale i służby wspierające je, stosowały podstawową zasadę i praktykę programu PRIDE: Wzmacnianie więzi z rodziną naturalną. Niestety (co można zaobserwować na wielu konferencjach, w których uczestniczą przedstawiciele ośrodków adopcyjno-opiekuńczych), świadomość tej zasady jest często ograniczona, skoro nawet profesjonaliści wypowiadają się w bardzo sceptyczny sposób o zasadności pracy nad pojednaniem rodzin. Trudno więc przewidywać, że w tych ośrodkach przekonane do tego zostaną same rodziny zastępcze. Jednakże, gdyby program PRIDE był prowadzony wszędzie rzetelnie a służby wspomagające rodziny zastępcze należycie wypełniały swoje zadania, wiele dzieci po terapeutycznym pobycie w rodzinie zastępczej – gdzie otrzymałyby duży zastrzyk pozytywnej energii, umiejętności i uczuć – wracałoby do własnych domów. Wydaje się jednak, że jest to w Polsce wciąż najtrudniejszy temat i funkcjonuje wciąż w tej dziedzinie wiele uprzedzeń i fałszywych opinii. Wielu trenerów programu PRIDE mówi jednak o coraz większej liczbie rodzin akceptujących zasadę współpracy z rodziną naturalną.

Osobnym tematem są możliwości rodziny zastępczej w systematycznym i planowym przygotowaniu nastolatków do samodzielności. Rodzina zastępcza powinna mieć (co zapewnia program PRIDE) pełną wiedzę na temat potrzeb młodego człowieka w zakresie przygotowania do usamodzielnienia. W tym zadaniu rodzina zastępcza nie może być sama – potrzebne jest tu konkretne współdziałanie powiatowych centrów pomocy rodzinie, szkół i zaplecza samej rodziny zastępczej.

H. Pomoc w przeżyciu straty.

Pojęcie straty zostało w programie PRIDE zauważone do tego stopnia, że poświęcona jest temu problemowi cała sesja oraz wiele materiałów dodatkowych. Kandydaci na rodziny zastępcze i adopcyjne przygotowani są do przeżycia straty przez rodzinę własną (tracą przecież dotychczasowy tryb życia i często dotychczasowy typ relacji) i przez dziecko (tracące własną rodzinę, poczucie wartości, zdrowie, tożsamość itd.). Rodziny zastępcze muszą być również przygotowane do tego, że dziecko, które przyjmą do domu może,

¹⁸ National Data Archive on Child Abuse and Neglect (2002), *Adoption and Foster Care reporting System (AFCARS)*, 1999, NDACAN Dataset 91, Cornell University, Ithaca, New York

prędzej lub później, odejść z powrotem do własnego domu lub do np. rodziny adopcyjnej. Problem straty jest na tyle poważny, że z pewnością powinien być jednym z ważniejszych tematów programu wspierającego istniejące rodziny zastępcze. Obejmują oni przecież opieką „cudze” dzieci, nad którymi nadzór mają „obce” urzędy – a więc nawet rola „rodzica” czy „opiekuna” nie jest taka, jaką wielu dorosłych mogłoby sobie wymarzyć. Zaburzenie życia własnej rodziny, opanowanie efektów przeżytej straty przez dziecko i, być może, zderzenie z rzeczywistością współpracy z urzędnikami – to wszystko wymaga dobrego przygotowania merytorycznego i psychologicznego, jak również stałego wsparcia. Program PRIDE dobrze przygotowuje kandydatów oferując jedną z najbardziej poruszających sesji warsztatowych, materiały do pracy w domu, w tym omawiając straty przeżyte przez rodzinę kandydatów.

Czy jednak powiatowe centra pomocy rodzinie i ośrodki adopcyjne mają możliwości stałego i tak potrzebnego wsparcia już istniejącym rodzinom adopcyjnym i zastępczym w tej dziedzinie? Niestety raczej nie. Program PRIDE znacznie tu przerasta możliwości systemu rodzinnej opieki zastępczej w Polsce.

I. Stały rozwój umiejętności rodziny zastępczej.

Standardy amerykańskie odnoszą się w dużej mierze nie tylko do systemu przygotowywania rodzin zastępczych, ale również do planowania rozwoju i pomocy dla tych rodzin po przyjęciu dziecka. Oprócz standardów CWLA funkcjonuje również model opracowany przez Eileen Pasztor¹⁹, w którym system stałego wsparcia dla rodzin zastępczych opierał się na zasadzie partnerstwa i rozwoju kompetencji. Program PRIDE dysponuje całym szeregiem modułów szkoleniowych dla istniejących rodzin zastępczych, ale muszą one być używane przez ośrodki rodzinnej opieki zastępczej. Tak jak w przypadku poprzednich kryteriów, również w tej PRIDE ma wiele do zaoferowania.

J. Zagrożenia dla rodziny zastępczej.

Niemal każda rodzina zastępcza doświadcza szeregu zagrożeń odnoszących się do relacji małżeńskich, relacji z dziećmi naturalnymi opiekunów, jak również relacji z krewnymi opiekunów i innymi osobami i instytucjami. Niektóre z badań brytyjskich i amerykańskich wskazują jednak na pozytywną rolę opieki zastępczej²⁰ w integracji rodziny opiekunów. Nawet w tych badaniach opiekunowie wskazywali również na wiele zagrożeń, takich jak wysiłek finansowy, czasowy, stres, zmiany w trybie życia, starta niektórych ulubionych zajęć i przyzwyczajzeń, negatywny wpływ opieki zastępczej na dzieci naturalne opiekunów, konflikty małżeńskie, nerwy związane z kontaktami z rodzinami naturalnymi dziećmi, jak również poczucie straty w momencie, gdy dzieci odchodzą z rodziny zastępczej. Cytowani już Dando i Minty podkreślają ryzyko konfliktów małżeńskich. Buehler, z drugiej strony, wskazywała na zasadność kwalifikowania tylko tych małżeństw, które charakteryzują się silnymi więziami i jasnymi regułami pracy zespołowej. Tylko takie małżeństwa będą w stanie dobrze przygotować własne dzieci do przyjęcia nowych domowników²¹, jak również współpracować w sytuacji wielu napięć czekających ich w trakcie pełnienia opieki.

K. Wzmacnianie więzi między dziećmi a ich rodzinami.

Wzmacnianie więzi dzieci z rodzinami naturalnymi to jedno z największych wyzwań stojących przed rodzinami zastępczymi. W Stanach Zjednoczonych jeszcze w latach 60-tych i 70-tych wcale nie zachęcano do tego rodzaju pracy. Podobnie w Polsce aż, można

¹⁹ Pasztor, E.M., *Pertmanency planning and foster parenthood: Implications for recruitment, selection, training and retention*, Children and Youth Services Review, 7 - 1985

²⁰ Dando, I., Minty, B., *What makes good foster parents?* British Journal of Social Work, 17 - 1987

²¹ Patrz również: Twigg, R.C., *The unknown soldiers of foster care: Foster care as loss for the foster parents' own children*, Smith College Studies in Social Work, 64 - 1994

powiedzieć, do teraz. Socjalistyczna pedagogika utwierdzała w przekonaniu, że jeśli rodzice nie radzą sobie w wychowaniu dzieci, państwo je wychowa. Stąd przez dziesięciolecia program studiów pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej właściwie nie obejmował elementów pracy socjalnej czy pracy z rodziną naturalną. W USA od początku lat 80-tych nastąpił wyraźny zwrot w kierunku ustalania „stałego rozwiązania”, którym w pierwszym rzędzie może być przecież powrót dziecka do rodziny naturalnej. Wydaje się, że główną polityczną motywacją było tam znaczne „przeludnienie” systemu rodzinnej opieki zastępczej oraz zjawisko „dryfowania” dzieci od jednej rodziny zastępczej do kolejnych. Duże znaczenie miały tu postulaty zracjonalizowania systemu oraz oszczędności finansowych. Jak najszybsze doprowadzenie do pojednania rodziny okazało się rozwiązaniem najtańszym, przy czym okazało się, że większość rodzin można uratować, pod warunkiem szybkiego podjęcia działań osłonowych w stosunku do dzieci i wspierających w stosunku do dorosłych. Jak piszą amerykańscy autorzy, opiekunowie zastępczy mogą być ważnym elementem wspierającym pojednanie rodzin naturalnych. Rolę tę powinni wypełniać zapewniając emocjonalne wsparcie rodzicom i dzieciom, ucząc umiejętności rodzicielskich, zapewniając rodzicom informacje o rozwoju dziecka, jak również organizując pośrednie i bezpośrednie kontakty dziecka z jego rodzicami.²²

Zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Polsce opiekunowie zastępczy przeżywają jednak ogromne problemy zarówno emocjonalne, jak i praktyczne w związku z koniecznością organizowania bezpośrednich kontaktów z rodzicami naturalnymi. Corser i Furnell²³ w Stanach Zjednoczonych badali stosunek opiekunów zastępczych oraz opiekunów z instytucji dla dzieci pod kątem ich stosunku do kontaktów z rodzinami naturalnymi dzieci. Jak się okazało opiekunowie zastępczy byli znacznie mniej gotowi do bezpośredniej pracy z rodzinami naturalnymi niż wychowawcy z instytucji. W ankietach opiekunowie często tłumaczyli, że kontakty dzieci z ich rodzicami są dla dzieci „stresujące”²⁴ W Polsce tego rodzaju badania nie były wykonywane, ale na podstawie wielu ośrodków rodzinnej opieki zastępczej można wnioskować, że sytuacja jest trudna zarówno w przypadku opiekunów zastępczych, jak i w przypadku wychowawców w domach dziecka. W przypadku rodzin zastępczych wprowadzenie programu PRIDE do Polski w roku 1999 właściwie dopiero wprowadziło koncepcję celu powoływania rodzin zastępczych, jakim ma być przede wszystkim dążenie do pojednania rodzin. Celowi temu zaprzecza wciąż wielu specjalistów pracujących nawet w takich instytucjach, jak ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, kwestionując niejednokrotnie sens pracy z rodzinami naturalnymi i traktując rodziny zastępcze, jak długoterminowe, płatne adopcje. Na konferencjach pedagogicznych słychać często głosy, że „najwłaściwszym rozwiązaniem dla dzieci jest adopcja”, ponieważ unika się w ten sposób stresu spotykania przez dzieci ich własnych rodziców i daje się im nowy, szczęśliwy świat. Ponadto w Polsce nie istnieje system wsparcia dla rodzin zastępczych ani typowych dla amerykańskiego systemu „caseworkerów”, czyli specjalistów organizujących pracę systemu w stosunku do danego przypadku kryzysu w rodzinie. Dlatego przypadki współpracy rodzinnych domów dziecka i rodzin zastępczych z rodzinami naturalnymi są wciąż rzadkością. Duża nadzieja leży w dalszym propagowaniu programu PRIDE, ponieważ potrzeba wzmocnienia więzi dziecka z rodziną naturalną jest jednym z najbardziej fundamentalnych założeń tego programu. Amerykańscy badacze wskazują tu jednak na konieczność stałej pomocy w tym zadaniu, za którą odpowiedzialne są bezsprzecznie te ośrodki, które pomagały zakładać rodziny zastępcze, a więc w warunkach polskich ośrodki adopcyjno-opiekuńcze i powiatowe centra pomocy rodzinie. Wsparcie to powinno polegać na pomocy psychologicznej,

²² Patrz: Doelling, J.L., Johnson, J.H., *Foster Placement Evaluation Scale: Preliminary findings*, Social Casework, 70 – 1989; MacFadden, E.J., Ryan, P., *Maltreatment in family foster homes: Dynamics and dimensions*, Children and Youth Services Review, 15 -1991; Rycus, J.S., Hughes, R.C., *Field Guide to child welfare: Placement and permanence*, Vol.4, 1998

²³ Corser, A.S., Furnell, J.R.G., *What do foster parents think of natural parents? A comparative study*. Child, Care, Health and Development, 18 - 1992

²⁴ Patrz: Seaberg, J.R., Harrigan, M.P., *Foster families' functioning, experiences and views: variations by race*. Children and Youth Services Review, 21 - 1999

stałych szkoleniach, pomocy prawnej, ochronie bezpieczeństwa rodziny zastępczej i budowaniu umiejętności opiekunów zastępczych. Podstawą sukcesu jest tu zrozumienie przez kandydatów na rodziny zastępcze potrzeby wzmacniania więzi dzieci z rodzinami naturalnymi. Prawidłowo przeprowadzony program PRIDE przygotowujący te rodziny zastępcze zapewnia przekazanie tego rodzaju przekonania i kompetencji. Jest tylko jeden warunek: Trenerzy programu sami muszą w to wierzyć...

L. Praca zespołowa.

Również w tym przypadku program PRIDE wydaje się być w Polsce prekursorem. Pojęcie zespołu rodzinnej opieki zastępczej, której elementami są opiekunowie, rodzice naturalni, pracownicy ośrodka, pracownicy socjalni – to kolejny fundament koncepcji PRIDE. Można zaryzykować twierdzenie, że gdyby program PRIDE wykonywany był w każdym ośrodku zgodnie z własnymi standardami, to żadna rodzina zastępcza nie została by założona bez uprzedniego badania jej mocnych stron i potrzeb pod kątem wszystkich niezbędnych kategorii i podkategorii umiejętności opiekuńczych i wychowawczych. Ponadto każda rodzina zastępcza jeszcze przed umieszczeniem dziecka wiedziałaby, kto jest w jej zespole rodzinnej opieki zastępczej i gdzie może szukać pomocy.

W Stanach Zjednoczonych badania wskazują jednoznacznie, że właściwe i stałe relacje między pracownikiem („caseworker”) a opiekunami zastępczymi jest jednym z głównych warunków realizacji planu „stałego rozwiązania”²⁵ Ponadto wskazuje się tu również na konieczność współpracy z nauczycielami, terapeutami, sądami rodzinnymi. W kontaktach tych niezwykle ważne jest budowanie poczucia wartości opiekunów zastępczych i podkreślanie ich kluczowej roli w procesie pomocy dzieciom i rodzinom.

W krajach zachodnich jedną z głównych przeszkód w prawidłowej pracy zespołowej jest niedostateczna liczba „caseworkerów” i innych pracowników socjalnych. Nawet polskie gazety pełne są ogłoszeń o poszukiwaniu tego rodzaju specjalistów np. w Anglii czy Szkocji. Brak odpowiedniej liczby specjalistów prowadzi do frustracji opiekunów zastępczych związanej z poczuciem osamotnienia w ich trudnej pracy z często trudnymi przypadkami dzieci i ich rodzin. W przypadku Polski można właściwie mówić o prawie całkowitym braku tego rodzaju pracowników, chociaż liczba ośrodków adopcyjnych, które zaczynają stosować zasady pracy zespołowej wciąż rośnie.

Kolejna bariera w pracy zespołowej to często zbyt rozbudowana biurokracja i urzędowanie traktowanie kandydatów na opiekunów zastępczych. Piszą o tym badacze amerykańscy²⁶ i mówią o tym rodziny kandydatów na opiekunów zastępczych, straszone przez niektóre ośrodki adopcyjne urzędniczym podejściem i ocenianiem ich na podstawie np. wyglądu lub sposobu mówienia. Z kolei opiekunowie zastępczy muszą zostać wyposażeni w umiejętności komunikacyjne i być otwarci na częste i wspierające kontakty z pracownikiem odpowiedzialnym za ich rodzinę oraz z innymi specjalistami.

Badania ilościowe i jakościowe programu PRIDE w Polsce

Jak dotąd jedyne badania dotyczące programu PRIDE w Polsce przeprowadziło Towarzystwo NASZ DOM metodą ankiet wysłanych do wszystkich ośrodków dysponujących tym programem. W badanym okresie 2003 - 2004 116 ośrodków w kraju przeprowadziło 313 cykli szkoleniowych programu PRIDE. Liczba ta stawia program PRIDE na pozycji niekwestionowanego lidera wśród programów przygotowujących rodziny zastępcze, pogotowia rodzinne i rodziny adopcyjne. W trakcie 313 cykli szkoleniowych przeszkolono i zakwalifikowano 1012 rodzin – kandydatów na rodziny zastępcze i 760

²⁵ Stone, N.M., *Prediction of successful foster placement*, Social Casework, 64 - 1983

²⁶ Patrz: Denby, R, Rindfleisch, N, Bean, G., *Predictors of foster parents' satisfaction and intent to continue to foster*, Child Abuse and Neglect, 23 - 1999

rodzin – kandydatów na rodziny adopcyjne (poza tym 115 rodzin – pogotowi rodzinnych i 53 rodziny – kandydatów na prowadzących rodzinne domy dziecka). Oznacza to, że spośród wszystkich zakwalifikowanych rodzin (1940 rodzin) rodziny zakwalifikowane do pełnienia roli rodziny zastępczej stanowiły 61 procent. Jest to procent wysoki, ale jeszcze nie zadowalający administratorów programu PRIDE, ponieważ program ten miał być jednak instrumentem gwałtownego rozwoju niespokrewnionych rodzin zastępczych w Polsce. Jednakże z drugiej strony fakt umieszczenia w tak krótkim okresie 2018 dzieci w różnych formach rodzin zastępczych jest już dużym osiągnięciem. Są to przecież dzieci, z których duża część musiałaby trafić do opieki instytucjonalnej, gdyby nie tworzona oferta zastępczej opieki rodzinnej.

W programie PRIDE większość ośrodków za priorytet przyjęła tworzenie różnych form rodzin zastępczych – było to 73 procent dzieci umieszczonych w rodzinach przez te ośrodki. Świadczy to dobrze o realizacji podstawowych celów programu: tworzenia rodzinnych form opieki dla dzieci jako alternatywy dla umieszczeń w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Z tej statystyki widać też jasno, że rodziny zastępcze różnych typów stały się utrwaloną formą pomocy dzieciom i rodzinom. Wyraźnie również traci na znaczeniu adopcja, jak forma radykalna, najczęściej zrywająca więzy dzieci z wszystkimi członkami rodziny naturalnej i nadająca się bardziej dla dzieci młodszych.

Kolejny wniosek, to malejące znaczenie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w stosunku do innych ośrodków. W badanym okresie duże ośrodki adopcyjno-opiekuńcze zlokalizowane w 49 byłych miastach wojewódzkich zakwalifikowały jedynie 346 niespokrewnionych rodzin zastępczych (34.2 procent wszystkich zakwalifikowanych rodzin), ale aż 486 rodzin adopcyjnych (64 procent wszystkich rodzin adopcyjnych). Świadczy to o utrzymującej się tendencji w tych ośrodkach zajmowania się głównie rodzinami adopcyjnymi, o czym świadczą również liczne relacje klientów tych ośrodków, którzy często są nakłaniani do zmiany „opcji” z rodziny zastępczej na adopcyjną.

Ciekawy jest również fakt umacniania się niepublicznych ośrodków rodzinnej opieki zastępczej prowadzonych przez organizacje pozarządowe. Zakwalifikowały one 145 niespokrewnionych rodzin zastępczych, przy czym na przykład w Warszawie Ośrodek Rodzinnej Opieki Zastępczej Towarzystwa NASZ DOM jest liderem wśród 3 ośrodków dysponujących programem PRIDE i działających w tym mieście. OROZ Towarzystwa NASZ DOM zakwalifikował bowiem aż 23 zastępcze rodziny niespokrewnione w badanym okresie, podczas gdy duży, wysokobudżetowy ośrodek publiczny zaledwie 8 rodzin. W tym samym czasie ośrodek TPD nie zakwalifikował żadnej rodziny zastępczej.

Dla badań istotny jest również wpływ dodatkowych dotacji udzielonych przez Towarzystwo NASZ DOM z programu UNIDEA. Środki te pochodziły z dotacji udzielonej przez Fundację UNIDEA z Włoch Towarzystwu NASZ DOM. Środki te otrzymało od Towarzystwa NASZ DOM 20 ośrodków w kraju (w tym warszawski ośrodek TPD). Środki przeznaczone były na częściowe pokrycie kosztów szkoleń PRIDE: Rodzinna opieka zastępcza / Adopcja. Ośrodki te zakwalifikowały 300 niespokrewnionych rodzin zastępczych (29.6 procenta wszystkich zakwalifikowanych rodzin zastępczych w programie PRIDE), mimo iż liczbowo stanowią jedynie 17.2 procenta wszystkich ośrodków.

Przeciętna efektywność ośrodka dysponującego programem PRIDE w Polsce to zakwalifikowanie w wyniku jednego szkolenia kandydatów 3,23 rodzin zastępczych, przy czym ośrodki dysponujące dotacjami UNIDEA zakwalifikowały w efekcie jednego szkolenia PRIDE aż 4,44 rodzin zastępczych.

Jak wynika z powyższego porównania dodatkowe dotacje dla ośrodków poprawiały efektywność tworzenia niespokrewnionych rodzin zastępczych, pogotowi rodzinnych i rodzinnych domów dziecka. Jak wynika z raportów ośrodków, które otrzymały te

dotacje, większość szkoleń dla kandydatów na rodziny zastępcze lub adopcyjne w ogóle nie rozpoczęłyby się, gdyby nie dodatkowe wsparcie finansowe.

Kolejny wniosek to wzrastająca rola ośrodków niepublicznych w tworzeniu nowego typu rodzin zastępczych. Przewodzą tu takie ośrodki, jak np. Towarzystwo Psychoprofilaktyczne w Bielsku Białej, Ośrodki Rodzinnej Opieki Zastępczej Towarzystwa NASZ DOM w Warszawie i Wrocławiu, krakowski ośrodek TPD. Poza tym z zadaniem tym radzą sobie świetnie niektóre zespoły rodzinnej opieki zastępczej uruchomione przez wybrane powiatowe centra pomocy rodzinie. Wymienić tu należy szczególnie powiatowe centra pomocy rodzinie w Bydgoszczy, Tarnowskich Górach czy PCPR Warszawa Zachód.

Poza wpisaniem liczby szkoleń i zakwalifikowanych rodzin oraz dzieci trenerzy PRIDE zostali w ankiecie Towarzystwa NASZ DOM poproszeni o odpowiedź na kilka pytań. Odpowiedzi te posłużyły jako podstawa do sformułowania poniższych wniosków:

Mocne strony programu PRIDE: Rodzinna opieka zastępcza / Adopcja

A/ Treść szkolenia

- uniwersalne treści dla wszystkich form rodzicielstwa zastępczego; łączenie tematyki adopcji i rodzicielstwa zastępczego
- dużo praktycznych treści dotyczących wychowania i opieki nad dzieckiem
- połączenie treści teoretycznych z pracą „na uczuciach” i doświadczeniach uczestników
- zakres programowy odpowiadający potrzebom kandydatów
- wybór elementów psychologii, pedagogiki, pracy socjalnej, prawa rodzinnego i opiekuńczego
- otwarte ukazanie kandydatom trudności, jakie mogą wyniknąć w trakcie opieki nad dzieckiem
- podkreślanie roli rodziny naturalnej, nacisk na potrzebę wzmacniania więzi dziecka z rodziną naturalną
- nacisk na pracę zespołową
- „wszechstronność edukacyjna” programu PRIDE
- zwrócenie uwagi na prawo dzieci do tożsamości, korzeni

B/ Sposób prowadzenia zajęć, metodyka, organizacja

- forma spotkań umożliwiająca wymianę doświadczeń między uczestnikami, ułatwiająca aktywizowanie członków grupy
- akceptowana przez uczestników warsztatowa forma szkolenia
- ciekawe ćwiczenia
- urozmaicenie zajęć
- wysoka ocena zajęć przez uczestników
- rodziny adopcyjne i zastępcze wspólnie uczestniczą w zajęciach
- dobra struktura sesji szkolenia pozwalająca na stopniowe nabycie wiedzy
- wysoka ocena treści i formy szkolenia przez samych uczestników
- zachęcanie do integracji grupy, co prowadzi do tworzenia się grup wsparcia
- tworzenie poczucia bezpieczeństwa grupy, brak stosowania ocen wobec uczestników

C/ Materiały dla uczestników

- dobrze przygotowany podręcznik i narzędzia dodatkowe („Księga Życia”), świetnie dostosowany do potrzeb polskich rodzin
- przystępnie podane treści

D/ Proces kwalifikacji

- doskonałe narzędzie do poznawania i kwalifikacji kandydatów: Tabela mocnych stron i potrzeb rodziny kandydatów

- bazowanie w procesie kwalifikacji na „mocnych stronach” a nie na ocenie
- proces obustronnej kwalifikacji
- wywoływanie emocji, uczuć – co ułatwia poznawanie kandydatów i ich poglądów
- zastosowanie indywidualnych planów rozwoju rodziny
- konieczność wielokrotnych spotkań z kandydatami w ich środowisku rodzinnym
- dobrze przygotowane wizyty konsultacyjne w domach kandydatów
- ułatwienie procesu kwalifikacyjnego poprzez oparcie się na schemacie mocnych stron i potrzeb rodziny (w odniesieniu do kategorii kompetencji)
- proces dwustronnej kwalifikacji, który pozwala zarówno trenerom, jak i kandydatom podjąć słuszną decyzję
- program PRIDE umożliwia podjęcie przez kandydatów przemyślanej decyzji o przyjęciu dziecka **po** odbyciu szkolenia

E/ Efektywność szkolenia

- wzmacnianie empatii u kandydatów
- wysoki procent rodzin zakwalifikowanych w stosunku do uczestników pierwszych sesji
- wzrost świadomości na temat potrzeb własnych i dzieci przyjmowanych do opieki
- dobre przygotowanie całego środowiska rodziny zastępczej do przyjęcia dziecka
- przygotowywanie rodziców do pokonywania trudności wychowawczych
- przekształcanie się grup szkoleniowych w grupy wsparcia
- skutecznie zmienia obiegowe opinie o opiece zastępczej
- daje solidną wiedzę o opiece zastępczej
- wyrobienie przekonania, że każde dziecko może wymagać innego procesu wychowawczego ze względu na różnice w doświadczeniach

Potrzeby w realizacji programu PRIDE

W trakcie badania uczestnicy wskazywali na wiele potrzeb programu. Niektóre z nich już zostały zaspokojone przez Towarzystwo NASZ DOM, jak opracowanie drugiego wydania Podręcznika PRIDE, w którym znalazło się wiele nowych treści i ćwiczeń a nawet cała nowa sesja – dotycząca efektywnej komunikacji. Ponadto przygotowano dodatkowe sesje dla potrzeb rodzin specjalistycznych. Ponadto uzupełniono nowe wydanie o wiele wiadomości dotyczących jawności adopcji oraz wyposażania przyszłych rodzin adopcyjnych w podobne umiejętności, jak rodziny zastępcze, w tym również w umiejętności związane z wzmacnianiem poczucia tożsamości i pochodzenia dziecka. Najnowsza wersja PRIDE to również większa liczba ćwiczeń i jeszcze lepiej dopracowana metoda kwalifikowania rodzin.

Dużą potrzebą programu jest większe wykorzystanie przez ośrodki modułów dla istniejących rodzin zastępczych. Ponadto brakuje wciąż specjalnych modułów PRIDE dla dzieci naturalnych opiekunów zastępczych. Chociaż treści te zawarte są między innymi w sesji dziewiątej programu dotyczącej przygotowania zmiany w życiu rodzinie kandydatów.

W kwestiach organizacyjnych eksperyment z dodatkowymi dotacjami UNIDEA udowodnił, że system rodzinnej opieki zastępczej przy dodatkowym wsparciu finansowym na szkolenia jest dużo wydajniejszy. W Polsce wydaje się ogromne pieniądze na opiekę instytucjonalną, natomiast wciąż decydentom nie przychodzi do głowy, że aby ograniczyć liczbę dzieci w domach dziecka, trzeba zainwestować w system wsparcia rodzin oraz szkolenia rodzin zastępczych.

Jak wynika z badań Towarzystwa NASZ Dom istnieje również potrzeba doszkolenia trenerów PRIDE w wykonywaniu analiz mocnych stron i potrzeb rodziny oraz planów rozwoju rodziny – czyli wykonywaniu narzędzi kwalifikacji PRIDE. Niezbędne jest również wsparcie ośrodków rodzinnej opieki zastępczej kampaniami społecznymi, jak również skoordynowanie działań instytucji wspierających rodziny zastępcze i ośrodki.

Należy podkreślić, że w większości ośrodków program przeprowadzany jest zgodnie z procedurą, na którą składa się proces naboru, spotkanie wstępne (indywidualne lub grupowe), weryfikacja podstawowych kryteriów, 10 sesji szkoleniowych, dwustronny proces kwalifikacji, trzy spotkania indywidualne w domu, realizacja programu według nowego podręcznika, stosowanie dodatkowych narzędzi, w tym „Księgi Życia”, prowadzenie sesji przez dwóch uprawnionych trenerów, opieranie się na mocnych stronach uczestników, wykorzystywanie ćwiczeń warsztatowych.

W nielicznych ośrodkach napotkano na niedopuszczalne łamanie procedury, w tym skracanie szkolenia, opuszczanie ważnych części materiału, prowadzenie zajęć przez jedną osobę, stosowanie arbitralnych ocen. Niestety takie przypadki napotkano nawet w niektórych dużych i doświadczonych ośrodkach. Wciąż wiele ośrodków ma trudności w łączeniu szkolenia dla kandydatów na rodziny adopcyjne i zastępcze, co jest przecież jednym z głównych założeń programu!

Rekomendacje na przyszłość

Przed polskimi ośrodkami adopcyjno-opiekuńczymi i powiatowymi centrami pomocy rodzinie stoją ogromne zadania znalezienia rodzin zastępczych i adopcyjnych dla co najmniej kilku tysięcy dzieci, które żyją obecnie w domach dziecka i jednocześnie nie mają na razie szans na powrót do własnego domu. Dlatego właściwy i dobrze przeprowadzony program przygotowujący kandydatów na opiekunów jest podstawowym warunkiem powodzenia tak ogromnej operacji. Program PRIDE spełnia wszystkie niezbędne kryteria opisane w 12 kryteriach badań Uniwersytetu Tennesy a jego polska wersja spełnia wymagania polskich rodzin zastępczych i adopcyjnych i jest dobrze dostosowana do polskich warunków. Najważniejszym problemem może być tu jakość przeprowadzania szkoleń oraz umiejętności związane z instrumentami kwalifikacji rodzin zawarte w programie PRIDE.

Podstawowym celem realizacji programu PRIDE będzie tu zawsze znajdowanie bezpiecznych miejsc dla skrzywdzonych dzieci, w których dzieci będą mogły znaleźć przyjaciół, którzy pomogą im naprawić relacje z rodzinami naturalnymi. Rodziny te powinny spełniać wymagania zawarte w powyższych 12 kryteriach. Ponadto, jak wynika ze wspomnianych już badań Schlonskiego i Berricka – od rodzin zastępczych wymaga się dużo więcej niż od rodzin naturalnych. Jest to wielkie obciążenie i wyzwanie dla rodzin zastępczych i adopcyjnych, dlatego potrzebne jest im szczególne wsparcie psychologiczne i organizacyjne. Tak w USA, jak i w Polsce rodziny zastępcze trzeba uznać za jeden z podstawowych elementów systemu pomocy dziecku i rodzinie. Rodzinom zastępczym potrzebny jest pilnie wzrost społecznej akceptacji i prestiżu.

Do osiągnięcia powyższych celów potrzebne jest dokładne i planowe wyposażenie rodzin kandydatów w umiejętności odnoszące się do 12 kryteriów Uniwersytetu Tennesy, aczkolwiek nie powinniśmy z drugiej strony wpadać w pułapkę poszukiwania „super” rodzin²⁷ W procesie kwalifikowania rodzin potrzebne są z pewnością, poza właściwym programem oraz kwalifikowaniem, narzędzia do mierzenia umiejętności kandydatów. Oprócz tabeli mocnych stron i potrzeb mogą to być inne kwestionariusze, przy czym znowu najwięcej tego rodzaju specjalistycznych kwestionariuszy powstało w USA. Mowa tu o takich kwestionariuszach, jak szeroko stosowany w USA *Casey Foster Applicant Inventory* czy *Casey Home Assesment Protocol*. Wydaje się, że warto byłoby skorzystać z doświadczeń amerykańskich również w tym zakresie.

Ponadto wydaje się wskazane, aby przeprowadzić dokładniejszą weryfikację stosowanych w Polsce programów przygotowujących rodziny zastępcze. Konkretyzacja wymagań wobec programów (np. w oparciu o opisane „12 kryteriów Tennesy”, jak również skonkretyzowane narzędzia kwalifikacji oparte na mierzeniu konkretnych umiejętności –

²⁷ Pisze o tym również Rycus, J.S, op. cit

to powinny być kryteria przy weryfikowaniu programów. Ponadto – i jest to uwaga do administratorów programu PRIDE w Polsce – potrzebna jest nieustanna superwizja prowadzonych przez polskie ośrodki szkoleń PRIDE, ponieważ docierają do Towarzystwa NASZ DOM sygnały o wybiórczym traktowaniu jego treści.

Podsumowując należy podkreślić, że Program PRIDE jest w USA wciąż najważniejszym i najczęściej stosowanym programem. Polska wersja tego programu staje się coraz bardziej popularna w Europie Centralnej, gdzie ostatnio została „wyeksportowana” z Polski do Słowacji, Ukrainy i Litwy. Należy więc zachęcać wszystkie ośrodki adopcyjno-opiekuńcze oraz powiatowe centra pomocy rodzinie do przyjęcia i stosowania tego programu – oczywiście z należytą dbałością o jego jakość.

Załącznik: Niektóre dane z badań Towarzystwa NASZ DOM dotyczących realizacji programu PRIDE w latach 2003 – 2004:

Tabela 1.

Spośród 116 ośrodków, które odpowiedziały na ankietę Towarzystwa NASZ DOM, 110 ośrodków regularnie organizuje szkolenia. Oznacza to, że jedynie 5 procent ośrodków jest nieaktywnych. Przyczynami jest brak trenera (np. odejście trenera PRIDE z pracy) lub organizacyjna pasywność (pracownicy tych ośrodków twierdzą najczęściej, że na ich terenie „brakuje chętnych”. 6 procent ośrodków nie odesłało ankiet, chociaż (jak np. w przypadku PCPR w Wołominie, szkolenia z pewnością odbywają się tam).

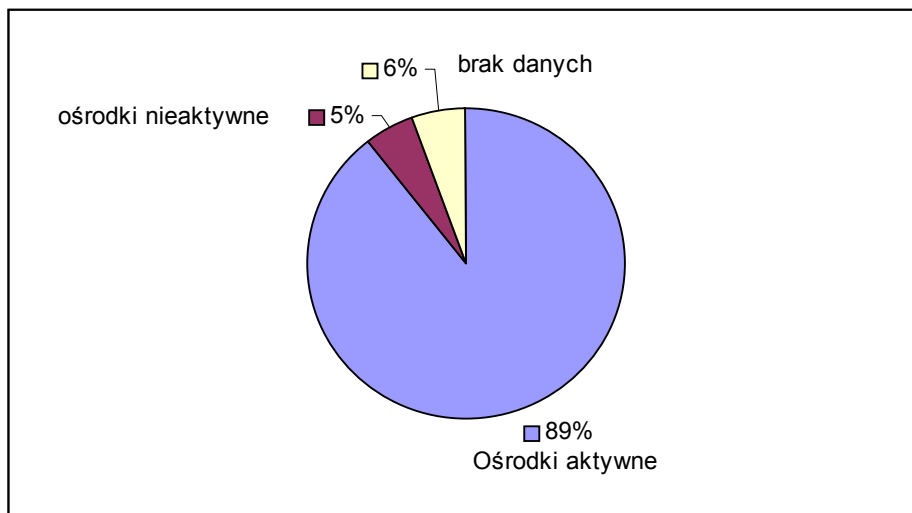

Tabela 2: Zakwalifikowane rodziny według typów procentowo:

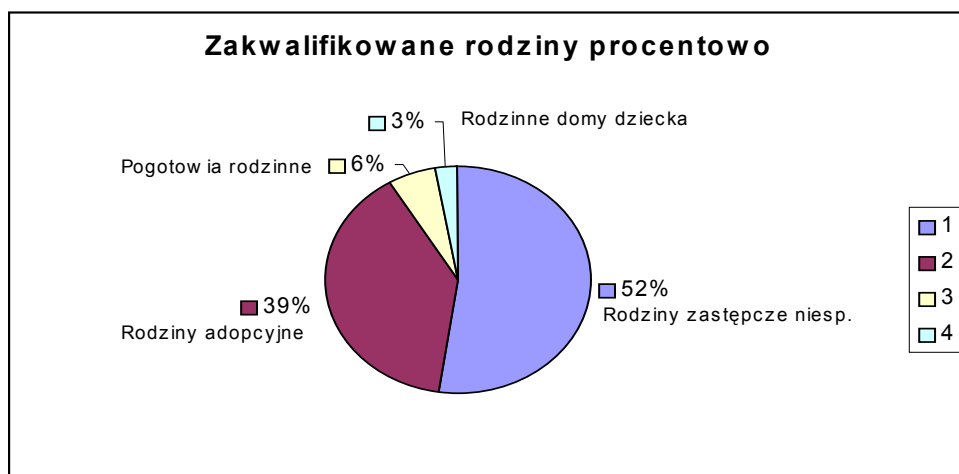

Tabela 3:

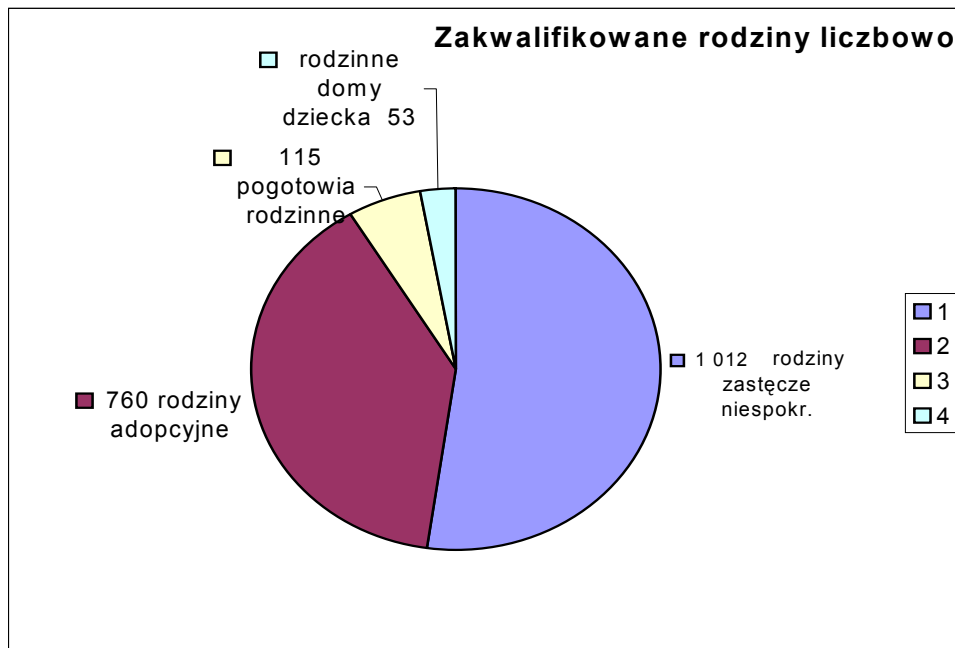

Tabela 4:

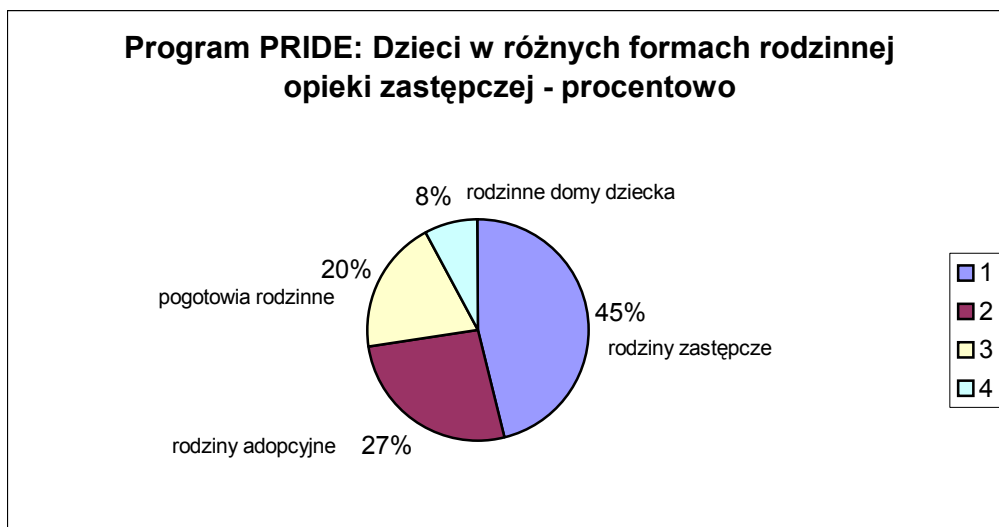

Tabela 5:

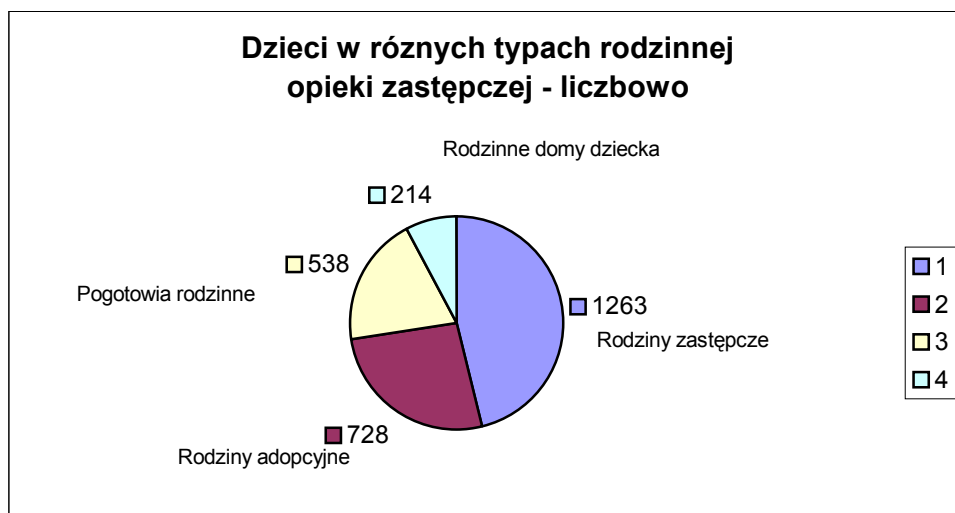

Tabela 6

Ośrodki, które w badanym okresie przeprowadziły najwięcej szkoleń PRIDE:

1.	Publiczny Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy w Sosnowcu	- 14 szkoleń
2.	Publiczny Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy w Kielcach	- 11 szkoleń
3.	Ośrodek Rodzinnej Opieki Zastępczej Towarzystwa NASZ DOM w Warszawie	- 10 szkoleń
4.	Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy CARITAS w Bydgoszczy	- 9 szkoleń
	Publiczny Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy w Suwałkach	- 9 szkoleń
	Publiczny Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy w Warszawie	- 9 szkoleń
5.	Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy w Krośnie	- 6 szkoleń
	Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy w Pile	- 6 szkoleń

Tabela 7

Ośrodki, które w badanym okresie zakwalifikowały powyżej 20 niespokrewnionych rodzin zastępczych:

1.	Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy w Suwałkach	- 68 rodzin
2.	Towarzystwo Psychoprofilaktyczne Bielsko – Biała	- 41 rodzin
3.	Ośrodek Adopcyjno- Opiekuńczy w Bielsko-Białej	- 34 rodziny
4.	Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna w Stargardzie Szcz.	- 32 rodziny
5.	Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy w Krośnie	- 27 rodzin
6.	Ośrodek Rodzinnej Opieki Towarzystwa NASZ DOM we Wrocławiu	- 25 rodzin
	Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy w Zielonej Górze	- 25 rodzin
7.	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Bydgoszczy	- 24 rodziny
8.	Ośrodek Rodzinnej Opieki Towarzystwa NASZ DOM w Warszawie	- 23 rodziny
9.	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Trzciance	- 22 rodziny